

Historia powstania i znaczenie Za 11,4-17²

History of Formation and the Meaning of Zec. 11:4-7

Słowa kluczowe: Za 11,4-17, historia redakcji, schizma samarytańska, historia Izraela, zapowiedź przyszłości.

Key words: Zec. 11:4-17, history of redaction, Samaritan schism, history of Israel, announcement of the future.

Streszczenie:

Artykuł przedstawia historię powstawania perykopy Za 11,4-17 i zmiany rozumienia jej treści na poszczególnych etapach redakcyjnych. Pierwotnie fragment stanowił refleksję na temat zerwania relacji między Judą

¹ Dr hab. Andrzej P. Kluczyński jest profesorem w Katedrze Wiedzy Starotestamentowej i Języka Hebrajskiego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

² Autor niniejszego artykułu w przeszłości zajmował się problematyką stosunku ksiąg prorockich do teologii królewskiej starożytnego Izraela. W książce pt. „Książę Pokoju (Iz 9,5). Obraz monarchii izraelskiej w księgach prorockich Starego Testamentu” trzy strony poświęcone zostały fragmentowi Za 11,4-17 (Kluczyński 2012, 385-387). W tak krótkim omówieniu fragmentu problemy krytyki literackiej zostały potraktowane bardzo pobieżnie, skupiono się bowiem na ostatecznej postaci tekstu, jednostka została zaś uznana za jednolitą. W publikacji tej perykopa ujęta została jako symboliczne przedstawienie dziejów Izraela. Pasterze, o których mówi tekst, byliby przywódcami Izraela, a mowa o trzech pasterzach, którzy zostali usunięci „w jednym dniu”, odnosiłaby się do trzech pierwszych władców Izraela – Saula, Dawida i Salomona. Po śmierci ostatniego z nich nastąpił rozpad państwa na dwie części – północny Izrael i południową Judę, zgodnie z wyjaśnieniem czynności symbolicznej złamania laski o nazwie „więź”, która miała niweczyć związek między obiema częściami Izraela. Wydarzenia z przeszłości miały prowadzić do określonej, negatywnej przyszłości. Fragment nie miał charakteru apokaliptycznego, ale przedstawiałby związek między dziejami z dawnej przeszłości, a nadchodzącą przyszłością. Takie spojrzenie na jednostkę pozostawia pewien niedosyt, szczególnie, że szereg jej cech pokazuje, iż jest ona niejednolita, stąd też postanowiono zająć się nią dokładniej, a szczególnie uwagę poświęcić problemom krytyki literackiej.

a północną częścią kraju (prawdopodobnie z Samarytanami). Na następnym etapie redakcji wprowadzone zostały wersety 12-13, jeszcze później zaś w. 8a. Dodatki te były skutkiem zmiany interpretacji fragmentu – zaczęto go odnosić do historii rozpadu królestwa na Izrael i Judę po śmierci Salomona. Po wprowadzeniu powyższych uzupełnień perykopa stała się fragmentem zawierającym refleksję na temat historii Izraela, przedstawionej w formie prorockiej czynności symbolicznej. Ostatnim uzupełnieniem jednostki były wersety 6.15-17 odnoszące się do przyszłości.

Abstract:

The article describes the history of the formation of the biblical unit Zec 11:4-17 and changes in its meaning at particular editorial stages. Originally the fragment was a reflection of an event consisting in the breakdown of the relationship between Judah and the northern part of the country (probably Samaritans). In the next editorial stage, verses 12-13 were included, and later 8a. These additions were the result of a change in the interpretation of the fragment - it was viewed as relating to the history of the split between Judah and the northern kingdom after Solomon's death. After these additions, the pericope became a reflection on the history of Israel enclosed in the form of a prophetic symbolic act. The last addition was the introduction of verses 15-17 which were an announcement of the future.

Fragment Za 11,4-17 ma bardzo bogatą historię interpretacji, przy czym znaczenia, jakie mu nadawano, różnią się od siebie w sposób diametralny³. Interpretacje perykopy zależą m.in. od poglądów dotyczących tego, czy jest ona jednolita, czy też powstawała przez dłuższy czas. Niniejszy artykuł nie jest kompletnym komentarzem do jednostki, lecz ma na celu ukazanie, że Za 11,4-17 nie jest fragmentem jednolitym, a następnie zaproponowanie nowej interpretacji perykopy, bazującej na zrekonstruowanej historii jej powstawania.

Tłumaczenie perykopy Za 11,4-17 przedstawia się w sposób następujący:

4. Tak mówi JHWH Bóg mój:

„Paś stado (na) rzeź, 5. które kupujący je zarzynają i nie ponoszą winy,

³ Zob. przypis 15.

a sprzedający je mówią: Błogosławiony JHWH, wzbogaciłem się! A pasterze ich nie oszczędzają ich⁴.

6. Gdyż nie oszczędzę więcej mieszkańców ziemi” – wyrocznia JHWH – „I oto ja wydam człowieka, każdego w rękę jego bliźniego i w rękę jego króla i zdewastują ziemię i nie uratuję z ich ręki.” 7. I pasłem stado (na) rzeź dla kupców stada i wziąłem sobie dwie laski – jedną nazwałem „przyjemność”, a drugą nazwałem „więź” i pasłem stado⁵.

8. I usunąłem trzech pasterzy w miesiącu jednym i sprzykrzyła sobie dusza moja ich, a także dusza ich obrzydziła sobie mnie. 9. I powiedziałem: „Nie będę pasł was i umierające niech umrze, a to, co zanika, niech zaniknie, a pozostałe niech jedzą jedna ciało drugiej”.

10. I wziąłem laskę swoją „przyjemność” i zламаłem ją, ażeby złamać moje przymierze, które zawarłem ze wszystkimi ludami. 11. I zostało złamane w dniu tym i poznali kupcy stada, pilnujący mnie, że słowo JHWH to.

12. I powiedziałem do nich:

„Jeśli dobre to w oczach waszych, dajcie zapłatę moją, a jeśli nie, zaniechajcie”.

I odważyli zapłatę moją trzydzieści (sztuk) srebra.

13. I powiedział JHWH do mnie:

„Daj przetapiaczowi, wartość wielką, jaką jestem wart według nich”.

I wziąłem trzydzieści (sztuk) srebra i wrzuciłem je do domu JHWH

⁴ W wersecie 5 czasownik מָכַר w liczbie pojedynczej należy zamienić na liczbę mnogą. Liczba pojedyncza byłaby niezrozumiała, jeśli podmiotem są „sprzedający”. Czasownik מָכַר wprowadza wypowiedź w liczbie pojedynczej, przykładowego „sprzedającego” stado, stąd też możliwe, że do zmiany na liczbę pojedynczą doszło pod wpływem wypowiedzi w mowie niezależnej. W wersecie 5 znajduje się również uwaga Qere, wedle której należy czytać czasownik מָכַרְתִּי jako imperfectum hifilu. Bardziej prawdopodobna jest jednak forma imperfectum consecutivum i ta też oddana została w tłumaczeniu. W obu przypadkach jednak sens wypowiedzi jest podobny.

⁵ W wersecach 7 i 11 najprawdopodobniej nie chodzi o uzasadnienie i „biednych stada” (לִבְנֵי עֵינִי), ale o „Kananejczyków” w znaczeniu osób zajmujących się handlem, czyli kupców. Lekcję tekstu masoreckiego tłumaczyć można niewłaściwym podziałem wyrazów na słowa przez kopistę. Zauważyć trzeba, że Septuaginta odczytuje tekst hebrajski według właściwego podziału.

do skarbca⁶.

14. I połamalem laskę moją, drugą, „więź”, ażeby złamać braterstwo pomiędzy Judą a Izraelem.

15. I powiedział JHWH do mnie:

„Jeszcze weź sobie narzędzie pasterza głupiego, 16. Ponieważ oto ja wzbudzam pasterza w kraju, młodego nie będzie nawiedzał, brakującego nie będzie szukał, połamane nie będzie leczył, stojącego nie będzie karmił i mięso zdrowych będzie jadł i kopyta ich zerwie⁷.”

17. Biada pasterzowi mojemu bezużytecznemu, opuszczającemu stado!

Miecz na jego ramię i na oko jego prawe!

Ramię jego niech wyschnie, a oko jego prawe niech się zaćmi⁸.”

Treściowy podział tekstu przedstawia się w sposób następujący:

4-5 Wezwanie do pasania stada i charakterystyka stada

4a formuła posłańca

4b polecenie wypasania stada

5 charakterystyka tego, co się dzieje ze stadem

5aα zarzynanie stada przez kupujących bez ponoszenia konsekwencji

5aβ wypowiedź sprzedających stado z powodu wzbogacenia się

5b nieoszczędzanie stada przez pasterzy

6 uzasadnienie

6a nieoszczędzenie przez Boga mieszkańców kraju (formuła wyroczni)

⁶ W w. 13 znajduje się rzeczownik יִצְרָר. Redaktor BHS sugeruje, że chodzi o słowo אִצְרָר, jednakże należy najprawdopodobniej zachować TM. Rzeczownik w nim występujący oznacza prawdopodobnie nie garncarza, ale osobę przetapiającą kruszce dla świątyni (zob. Koehler, Baumgartner 1995, 386).

⁷ W wersecie 16 Septuaginta w miejsce hebrajskiego הַנֶּבֶר, posiada διασκοπισμένον. Podobne lekcje posiadają Peszitta, Targum (mimo, że te dwa ostatnie tłumaczenia są w pluralis) i Vulgata. Z tego powodu w aparacie krytycznym BHS znajduje się uwaga, wedle której należy czytać הַנֶּבֶר. Jednakże – jak zaznacza komentarz do tekstu BHQ – owe tłumaczenia najprawdopodobniej nie dysponowały tekstem hebrajskim zawierającym inną lekcję niż dzisiejszy tekst masorecki, ale były efektem interpretacji znajdującego się w tekście masoreckim rdzenia נֶבֶר. O jego znaczeniu zob. Koehler, Baumgartner 1995, 667-668. Tłumaczenie w artykule uwzględniła podstawowe znaczenie rzeczownika.

6b α wydanie ich sobie nawzajem i królowi

6b β zniszczenie kraju i brak ratunku

7-14 wypasanie stada

7-9 wypas

7a wprowadzenie – wypasanie stada dla kupców

7b wzięcie dwóch lasek i ich nazwanie

8a usunięcie trzech pasterzy w jednym miesiącu

8b wzajemne sprzykrzenie się

9 podjęcie decyzji o zaniechaniu pasania i zaniedbania stada

10-13 złamanie pierwszej laski

10 złamanie laski jako znak zerwania przymierza z narodami

11a zerwanie przymierza tego dnia

11b rozpoznanie przez kupców (Kananejczyków) słowa JHWH (formuła rozpoznania słowa)

12 wyznaczenie opłaty za pracę 30 sztuk srebra

13 polecenie oddania srebra do przetopienia w świątyni i oddanie srebra

14 złamanie drugiej laski jako symbol złamania braterstwa między Judą a Izraelem

15-17 nieużyteczny pasterz

15 polecenie wzięcia narzędzi pasterza nieużytecznego

16 wyjaśnienie polecenia – wzbudzenie przez Boga pasterza i charakterystyka jego działalności – brak troski o stado

17 wołanie „biada” skierowane przeciwko pasterzowi

Zastanawiając się nad jednolitością jednostki zauważyć można następujące problemy. Werset 6 zdaje się być uzasadnieniem nakazu pasania owiec i interpretacją, a tymczasem przeprowadzenie czynności symbolicznej ma miejsce w wersetach następnych. Do jednostki zdaje się nie pasować także część 6b, ponieważ wprowadza temat króla, z powodu którego ma cierpieć lud, natomiast wersety wcześniejsze mówią o osobach handlujących owcami i ich pasterzach. Według K. Elligera werset jest późniejszą głosem, ponieważ zwraca się w sposób surowy przeciwko

mieszkańcom kraju, a nie pasterzom, nie interesuje go też Izrael i Juda (Elliger 1975, 161). W pozostałych wersetach jednostki Bóg zdaje się okazywać litość wobec stada, inaczej niż w wersecie 6.

Trudno jest zrozumieć stosunek wersetu 8a, który mówi o usunięciu trzech pasterzy w jednym miesiącu, do całości, a to z tego powodu, że według jednostki pasterzem ma być prorok. Wcześniej była mowa ogólnie o pasterzach (w.4), nie określono natomiast ich liczby. Dziwnie brzmi także werset 10b, w którym w pierwszej osobie mówi się o zawartym przymierzu⁸. Można by oczekiwać, że mówcą będzie Bóg, a nie prorok pasący na zlecenie Boże stado. Wyjaśnić trzeba również stosunek części 15-17 do 4-14. W wersetach 4-14 prorok po otrzymaniu polecenia wypasu przygotowuje sobie dwie laski. Za każdym razem złamanie którejś z lasek powoduje określone konsekwencje i uzyskuje interpretację. Co prawda w przypadku złamania drugiej laski, o czym traktuje werset 14, mamy podany tylko cel tej czynności, ale informacja ta jest zarazem interpretacją i konsekwencją. Werset 15 przedstawia nowe polecenie Boga i wprowadza nową postać „pasterza głupiego”. W przeciwieństwie do poprzedniego polecenia nie ma w tym przypadku sprawozdania z przeprowadzenia czynności symbolicznej, od razu następuje Boża wyrocznia. Część 4-14 nie domaga się żadnej kontynuacji. Wydaje się, że wszystko zostało już powiedziane. Następne wersety nie są elementem koniecznym dla wcześniejszej narracji. W obrębie części 15-17 wyróżnia się werset 17, który jest poezją, w przeciwieństwie do pozostałych wersetów, będących prozą. Do całości zdają się nie przystawać pod względem tematycznym także wersety 12-13. Nie są one wyjaśnieniem znaku złamania laski. Wprowadzają następne polecenie Boga oraz sprawozdanie z wykonania tego polecenia. Do tego, mimo że według jednostki wypasem owiec zajmuje się prorok, werset 13 mówi wyraźnie, że wyceniony został przez kupców Bóg.

⁸ Zapewne owa niezręczność doprowadziła do usunięcia sufiksu w przypadku tłumaczeń Peszitty i Targumu.

W jaki sposób można się ustosunkować do powyższych problemów? K. Elliger uważa, że wtórne są – z powodów już wyżej wzmiankowanych – prawdopodobnie werset 6 oraz wersety 15-17 (Elliger 1975, 160-161). Za wtórny uważa także werset 8a, który według komentatora odnosił się do wydarzenia zrozumiałego dla Judejczyków tamtych czasów (Elliger 1975, 162). Werset 8b był natomiast częścią składową pierwotnego tekstu jednostki, mówił bowiem o znużeniu stadem. Mówcą w 8a byłby według komentatora Bóg a nie człowiek. Według K. Elligera inaczej wyglądał pierwotnie także werset 10 (Elliger 1975 159-160). Otóż najprawdopodobniej w wersecie tym chodziło pierwotnie o przymierze, które Bóg zawarł z „całym ludem”, a nie „ze wszystkimi ludami”. Dokonane zmiany odpowiadają intencjom wersetu 6, który traktuje o „mieszkańcach ziemi”, czyli o wszystkich ludziach.

H.G. Reventlow stoi na podobnym stanowisku. Również on uważa w. 15-17 za późniejsze uzupełnienie, podobnie jak wersety 6 i 8a, nie zgadza się natomiast na teorię o zmianach w w. 10, byłaby ona bowiem czystym przypuszczeniem nie popartym wariantami w świadectwach tekstowych (Reventlow 1993, 111-113).

Jak więc wyglądała historia powstawania jednostki? Najprawdopodobniej pierwotnie jednostka obejmowała wersety 4-5.7.8b-11.14⁹.

⁹ Argumentu za poglądem o takiej właśnie postaci pierwotnej jednostki tekstowej dostarcza krytyka form. Otóż perykopa posiada formę „sprawozdania z prorockiej czynności symbolicznej” (zob. Fohrer 1953, 103-120). Gatunek ten posiada następującą strukturę:

1. Polecenie przeprowadzenia czynności symbolicznej.
2. Sprawozdanie z przeprowadzenia czynności symbolicznej.
3. Wyjaśnienie czynności symbolicznej.

Oprócz powyższych elementów wskazać można także na elementy drugorzędne, którymi są:

4. Informacja o naocznych świadkach.
5. Obietnica zrealizowania tego, co symbolizowane.
6. Wyrażenie stosunku czynności symbolicznej do tego, co ona symbolizuje.

Element 1 znajduje się w w.4, element 2 w w.7.8b-11.14, zaś wyjaśnienie (element 3) w w.10-11.14. Fragment posiadał więc już w postaci pierwotnej wszystkie konieczne

Wtórnymi uzupełnieniami jednostki są natomiast w.6, 8a, 12n i dodatkowe polecenie znajdujące się w wersetach 15-17. Werset 17 został zapewne wprowadzony do części 15-16 wtórnie. W celu większej przejrzystości poniżej zostaną zaprezentowane tłumaczenia poszczególnych warstw redakcyjnych.

Warstwa I

4. Tak mówi JHWH Bóg mój:

„Paś stado (na) rzeź, 5. które kupujący je zarzynają i nie ponoszą winy, a sprzedający je mówią: Błogosławiony JHWH, wzbogaciłem się! A pasterze ich nie oszczędzają ich”.

7. I pasłem stado (na) rzeź dla kupców stada i wziąłem sobie dwie laski – jedną nazwałem „przyjemność”, a drugą nazwałem „więź” i pasłem stado. 8b I sprzykrzyła sobie dusza moja ich, a także dusza ich obrzydziła sobie mnie.

9. I powiedziałem:

„Nie będę pasł was i umierające niech umrze, a to, co zanika, niech zaniknie, a pozostałe niech jedzą jedno ciało drugiej”.

10. I wziąłem laskę swoją „przyjemność” i zламаłem ją, ażeby złamać moje przymierze, które zawarłem ze wszystkimi ludami. 11. I zostało złamane w dniu tym i poznali kupcy stada, pilnujący mnie, że słowo JHWH to. 14. I połamałem laskę moją, drugą, „więź”, ażeby złamać braterstwo pomiędzy Judą a Izraelem.

Warstwa II

12. I powiedziałem do nich:

„Jeśli dobre to w oczach waszych, dajcie zapłatę moją, a jeśli nie, zaniechajcie”.

I odważyli zapłatę moją – trzydzieści (sztuk) srebra.

13. I powiedział JHWH do mnie:

„Daj przetapiaczowi, wartość wielką, jaką jestem wart według nich”.

I wziąłem trzydzieści (sztuk) srebra i wrzuciłem je do domu JHWH

elementy formy sprawozdania z czynności symbolicznej. Późniejsze uzupełnienia nie wprowadzają zaś nowych elementów charakterystycznych dla formy.

do skarbca.

Warstwa III

8a. I usunąłem trzech pasterzy w miesiącu jednym

Warstwa IV (wraz z w. 17 wprowadzonym prawdopodobnie wtórnie do części 15-16)

6. „Gdyż nie oszczędzę więcej mieszkańców ziemi” – wyrocznia JHWH – „i oto ja wydam człowieka, każdego w rękę jego bliźniego i w rękę jego króla i zdewastują ziemię i nie uratuję z ich ręki”.

15. I powiedział JHWH do mnie:

„Jeszcze weź sobie narzędzie pasterza głupiego, 16. Ponieważ oto ja wzбудzam pasterza w kraju, młodego nie będzie nawiedzał, brakującego nie będzie szukał, połamanego nie będzie leczył, stojącego nie będzie karmił i mięso zdrowych będzie jadł i kopyta ich zerwie.

17. Biada pasterzowi mojemu bezużytecznemu, opuszczającemu stado!

Miecz na jego ramię i na oko jego prawe!

Ramię jego niech wyschnie, a oko jego prawe niech się zaćmi.

Głównym tematem pierwotnej warstwy (w.4-5.7.8b-11.14) było złamanie drugiej laski, czyli zerwanie jedności między Judą a Izraelem (w. 14). Możliwe, że należy odnieść to do wydarzeń z okresu powygnaniowego, a mianowicie do schizmy samarytańskiej. Przy czym trudno określić, jakiego konkretnie momentu może to dotyczyć – czy budowy sanktuarium na górze Garizim, czy też konfliktu między obiema religiami w okresie machabejskim¹⁰. Złamanie pierwszej laski symbolizuje

¹⁰ W. Rudolph stał na stanowisku, wedle którego *terminus ad quem* powstania fragmentu to schizma samarytańska, bowiem fragment ma charakter zapowiedzi (Rudolph 1976, 163). Jednakże fragment może być nie tylko zapowiedzią, ale reakcją na wydarzenia, które miały już miejsce. Fragment powstał od początku w formie pisemnej, żadna czynność prorocka nie była przeprowadzana. Kontekstem nie było już zwiastowanie prorockie, lecz przekazanie treści w formie pisemnej. Od początku więc mogliśmy mieć do czynienia z refleksją na temat wydarzeń minionych. Jedyne, co można powiedzieć, to że fragment oddaje niedobre stosunki między Jerozolimą a Samarią. Inną sprawą jest zagadnienie schizmy samarytańskiej. Trudno jest określić moment, w którym miała miejsce definitywna schizma, przyjęcie więc, że wypowiedź odzwierciedla złe

złamanie przymierza ze wszystkimi ludami. Najprawdopodobniej złamanie przymierza należy interpretować zgodnie z sensem Oz 2,2. Chodzi więc tutaj o wydanie Izraela na pastwę wrogich ludów, co wcześniej zostało zobrazowane przez wzajemne wyniszczanie się stada owiec (w.9), poprzedzone obopólnym zniechęceniem ludu i proroka¹¹. Opis wypasu stada pokazuje stan chaosu oraz dystansu między ludem a przywódcami, co może odpowiadać trudnej sytuacji w powygnaniowej wspólnoty. Pierwotna postać jednostki rysowała obraz Boga karzącego wspólnotę ze względu na niewłaściwe postępowanie przywódców oraz samego ludu. Zagadnienie jedności obu części kraju było istotne w okresie niewoli i po niewoli. Temat odnowy Izraela składającego się z części północnej i południowej pojawia się w Ez 37,15-28, do której nawiązuje zarówno terminologicznie, jak i formalnie Za 11,4-17¹². O zjednoczonym Izraelu traktuje najprawdopodobniej rozdział 4 Księgi Zachariasza, w którym zawarta jest wizja świecznika i dwóch drzew oliwnych. Zapewne owe drzewka symbolizują północną i południową część Izraela¹³. W drugiej części Księgi Zachariasza (9-12) lud Boży to Juda i Efraim lub Józef, czyli części południowa i północna kraju (np. Za 9,1-8; 9,10). Tymczasem w trzeciej części księgi, czyli w rozdziałach 12-14 chodzi

stosunki między Judejczykami a Samarytanami, nie pomaga w datowaniu fragmentu. Napięcia w stosunkach z Samarytanami pojawiały się przez dłuższy czas po wygnaniu w okresie perskim oraz w czasie istnienia świątyni na górze Garizim i drugiej Świątyni w Jerozolimie (Zob. Frevel 2016, 321-323).

¹¹ Zapowiedź zerwania przymierza – nawet jeśli dotyczy narodów, a Izraela tylko pośrednio – jest czymś nietypowym w tekstach powygnaniowych. Częste były za to zapowiedzi zawarcia przymierza i bezpieczeństwa Izraela (np. Ez 37,26-28; Ez 34,25-31). O nastrojach wczesnego okresu powygnaniowego mówi także Iz 61,1-11, pochodzący prawdopodobnie z II połowy VI w p.n.e., w którym zapowiada się zawarcie przymierza. Zob. Sławik 2019, 104. Tak więc treść perykopy Za 11,4-17 wskazuje na jej późne pochodzenie.

¹² Szczegółowe podobieństwa między Za 11,4-17 a Ez 37,15-28 oraz Ez 34,1-31 wymieniane są w Boda 2016, 650-652.

¹³ Koncepcję taką przedstawił po raz pierwszy H. Delkurt w dziele pt. „Sacharjas Nachtgesichte: Zur Aufnahme und Abwandlung prophetischer Traditionem” wydanym w 2000 r. (Delkurt 2000, 220-223).

przede wszystkim o Jerozolimę i Judę (Za 12; 14), a o części północnej nie ma już mowy. Fragment mógł więc pełnić funkcję łącznika między wcześniejszymi a późniejszymi częściami księgi. Kres nadziei na stworzenie jednej wspólnoty składającej się zarówno z Judy, jak i z terenów północnych znalazł w analizowanej perykopie religijne uzasadnienie. Fakt ten potwierdza przypuszczenie, że za powstaniem tekstu stało bliżej nam nieznanе wydarzenie (ewentualnie szereg wydarzeń), które przerwało nadzieję na odbudowę wspólnoty łączącej północ i Judę.

Zapewne na drugim etapie doszło do wprowadzenia wersetów 12-13. Wersety te stanowią wypowiedź o kolejnych czynnościach symbolicznych proroka. Z tego powodu, że kwota, o której one traktują, nie wydaje się wysoka, wprowadzenie tych wersów miało na celu najprawdopodobniej wzmocnienie oskarżenia poprzez pokazanie, że przywódcy ludu nisko cenili zarówno pracę proroka, jak i działanie Boga, a także wskazanie na zakończenie relacji między Bogiem a ludem¹⁴.

Na następnym etapie włączono w.8a. Wypowiedź ta była interpretowana na najróżniejsze sposoby, próbowano rozmaicie identyfikować pasterzy¹⁵. Wszelkie próby utożsamienia pasterzy z przywódcami ludu

¹⁴ Większość komentatorów (np. Reventlow 1993, 111) wskazuje na to, że cena 30 sztuk srebra (szekli) nie była zbyt wysoka. Według Wj 21,32 kwota 30 szekli była wysokością odszkodowania za życie niewolnika. Jednakże niektórzy bibliści (m.in. Baldwin 1972, 184; Sweeney 2000, 681; Boda 2016, 671) m.in. na podstawie Ne 5,15 uważają, że kwota ta musiała być wysoka. W tym przypadku wersety 12-13 mówiłyby o dystansie między Bogiem a kupcami, a także o definitywnym zakończeniu wypasu stada, skwitowanym ostatecznym rozliczeniem. Większość komentatorów stoi na stanowisku, wedle którego srebro miało być oddane Świątyni (przykładowo Boda 2016, 671). W takim wypadku istotne dla redaktora mogło być również wprowadzenie tematu Świątyni tak ważnego dla Deuterozachariasza i powygnaniowego prorocтва, tyle że w negatywnym znaczeniu. Również w proroctwie przedwygnaniowym tematyka świątyni i kultu była mocno obecna, zarówno w wypowiedziach ją afirmujących, jak i krytycznych. Jednakże nawet najbardziej zajadła krytyka kultu wychodząca ze środowisk prorockich (jak w przypadku Księgi Amosa czy Ozeasza, których początki sięgają północnego Królestwa Izraela), neguje – jak napisał J. Sławik - nie „sens kultu w ogóle, ile pokazuje, że w wyniku nieprawości społecznych kult przestaje być sposobem łączności ludu z Bogiem”. Zob. Sławik 2015, 68-69.

¹⁵ W literaturze było kilkadziesiąt prób identyfikacji władców. Pod postacią pasterzy

okresu perskiego lub hellenistycznego muszą pozostać przypuszczeniami, nie popartymi argumentami o większej wadze. Tymczasem uzupełnienie jednostki można wytłumaczyć poprzez nawiązanie do wcześniejszych tradycji starotestamentowych. Do wprowadzenia tego fragmentu mogło dojść dzięki temu, że nastąpiła zmiana rozumienia znaku prorockiego. Jednostkę zaczęto postrzegać prawdopodobnie jako obraz historii Izraela. Według ksiąg biblijnych (1 Krl 12; 2 Krn 10; Iz 7,17) rozpad jedności między Judą a Izraelem miał miejsce po śmierci Salomona, który był – według narracji biblijnej – trzecim królem Izraela. Tak więc w celu doprecyzowania wprowadzono werset 8a mówiący o usunięciu trzech pasterzy. Jeżeli pasterze są władcami Izraela, a po odsunięciu owych trzech dochodzi do zniechęcenia się proroka postawą ludu (co symbolizuje przecież postawę i odczucia Boga), które skutkuje rozpadem kraju na dwie części, to zapewne owi trzej władcy to nikt inny jak królowie zjednoczonego Izraela, czyli Saul, Dawid i Salomon¹⁶. Usunięcie pasterzy byłoby już wyrazem uprzykrzenia sobie ludu. Tak więc sytuacja sprzed przejścia przez proroka (Boga) obowiązków pasania Izraela (w. 4-6) dotyczyć musi okresu przedmonarchicznego. Boże zniechęcenie Izraelem pokrywa się z końcem panowania ostatniego z owych trzech władców, następnie nadchodzi dla Izraela czas nieszczęść, aż do nadejścia złego władcy, który niszczy stado. Zauważyć trzeba, że w ostatniej części Księgi Zachariasza, czyli w rozdziałach 12-14 mówi się już wyłącznie o Jerozolimie i Judzie, milczy natomiast o Izraelu.

widziano królów Izraela i władców obcych, proroków i kapłanów, poszczególne imperia (np. Persów, Greków i Rzymian), a także przykładowo stronnictwa w Judzie okresu drugiej Świątyni (saduceuszy, faryzeuszy i esseńczyków). Inni komentatorzy stoją na stanowisko, wedle którego autor nie miał intencji nawiązywania do konkretnych postaci, lecz posługiwał się wyłącznie symbolami. Dlatego, że liczba trzy jest symbolem kompletności (np. Am 1-2), usunięcie trzech pasterzy może oznaczać usunięcie wszystkich złych pasterzy owiec. Przykłady różnych interpretacji podaje Smith 1984, 270n. W niniejszym artykule zaproponowane będzie objaśnienie bazujące na znaczeniu czynności symbolicznej i historii powstawania jednostki.

¹⁶ W tekstach Starego Testamentu, podobnie jak w wielu krajach starożytnego Bliskiego Wschodu król nazywany był pasterzem (np. 2 Sm 5,2; Jr 23,4).

Przemilczenie to odpowiadać może teologii kronikarskiej. Kronikarz pomija historię północnej części kraju po rozpadzie państwa po śmierci Salomona, a lud Boży według niego winien być złączony z Jerozolimą i Judą. Już w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku zauważono, że Księga Zachariasza poddana została redakcji bliskiej kronikarskiemu *milieu* (zob. Kluczyński 2005, 29-35). Podobnie jak w Księgach Kronik, tak i w Za 11,4-17 minione wydarzenie ma znaczenie dla współczesności autora. W kronikarskim dziele historycznym schizma Jeroboama I miała znaczenie dla określenia relacji Judejczyków z Samarytanami. Prawdopodobnie również redaktor odpowiedzialny za wprowadzenie w. 8a postrzegał wydarzenie rozpadu wspólnego państwa jako coś, co interpretowało sytuację mu współczesną. Po dodaniu w. 8a fragment zdaje się być zapowiedzią trudnych czasów, po których w trzeciej części księgi nastąpi Boża interwencja na rzecz Izraela (np. Za 13,7-9). Nie dające się przeoczyć podobieństwa do Księgi Ezechiela 34 doprowadziły P.D. Hansona do wniosku, że Za 11,4-17 był krytyką judzkich elit rządzących, uzasadniających swoją władzę na podstawie wyroczni Ezechiela (Hanson 1989, 344; Kluczyński 2012, 386). Z tych powodów P.D. Hanson twierdził, że Za 11,4-17 jest krytyką judzkiej elity władzy, która miała uzasadniać sprawowanie przez siebie władzy na podstawie wyroczni Ezechiela (zob. Smith 1984, 270-271). W takim przypadku jednakże trudno byłoby zrozumieć, czego dotyczy werset 14, mówiący o rozłamie między Judą a Izraelem. Odnosząc go do schizmy samarytańskiej, zmuszeni jesteśmy datować tekst na bardzo późny okres, a złymi pasterzami byłiby zapewne władcy hasmonejscy. Biorąc jednakże pod uwagę fakt, że w Biblii hebrajskiej mowa o rozłamie między północną a południową częścią kraju dotyczy najczęściej zerwania unii personalnej za Jeroboama I, a także dlatego, że mowa jest o trzech pasterzach, wydaje się, że mamy do czynienia ze spojrzeniem na historię Izraela. Wprowadzenie tak krótkiego fragmentu wskazuje na zasadniczą zmianę w postrzeganiu i interpretacji perykopy. Jej zaistnienie można wytłumaczyć znanym z historii redakcji Biblii zjawiskiem, polegającym na tym, że późniejszy redaktor lub redaktorzy odczytywali

jednostkę w kontekście pozostałych fragmentów Biblii i tak starali się ją przekształcić.

Na następnym etapie wprowadzony został fragment 15-17 i prawdopodobnie również wtedy dołączono werset 6. Wydaje się, że ma to związek z eschatologizacją dotychczasowego fragmentu. Wersety 15-17 w takiej sytuacji dotyczą prawdopodobnie przyszłości, po której Bóg dokona interwencji. Trudno jest odpowiedzieć na pytanie o znaczenie tych wersetów. Dlatego, że prorockie spojrzenie wstecz na historię służy najczęściej uzasadnieniu zapowiedzi, możliwe jest, że wersety 15-17 pełnią funkcję zapowiedzi, a werset 16 może odnosić się do jakiejś niedającej się już zidentyfikować postaci z czasów współczesnych prorokowi. Jeżeli proponowane tu spojrzenie na jednostkę Za 11,4-17 jest trafne, to istotne wydaje się, że proces jej powstawania ukazuje zmianę oczekiwań dotyczących restauracji i przyszłości wspólnoty. Problemy i konflikt z Samarytanami doprowadziły do skoncentrowania się na południowej części kraju, do wzrostu teologicznej roli Jerozolimy i perspektywy teologicznej wyznaczanej przez pryzmat Syjonu. Zarazem doszło do eschatologizacji oczekiwań i przekonania, że przed czasem Bożego zbawienia nastąpi czas utrapienia i nieszczęść, w analizowanej jednostce wiązany z panowaniem „głupiego pasterza”. Trzecia część Księgi Zachariasza przedstawia już scenariusze zbawienia, które poprzedzone będzie wojną i atakiem narodów na Syjon (Za 12;14), niemniej jednak już w Za 11,4-17 odzwierciedla się schemat, wedle którego zbawienie Izraela nastąpi po sądzie Boga.

W kanonicznej postaci Za 11,4-17 interesujące są pewne cechy charakterystyczne dla późniejszej literatury apokaliptycznej, a mianowicie: zestawienie czasu wczesnego (w tym przypadku początków monarchii) z czasem przyszłym, negatywna ocena historii i obecnego okresu, zapowiedź przyszłości, która też ma być negatywna¹⁷. Mowa o usunięciu trzech pasterzy „w jednym miesiącu” przypomina apokaliptyczny język używany podczas charakterystycznych dla tego gatunku periodyzacji

¹⁷ Cechy literatury apokaliptycznej omówione są w Hahn 1998, 5-11.

dziejów. Apokaliptyka lubuje się w symbolach, nic dziwnego więc, że jednostka, której gatunek to „sprawozdanie z czynności symbolicznej”, doczekała się uzupełnień właśnie w apokaliptycznym duchu. Jednostka nie zawiera zapowiedzi zbawienia, jednakże te znajdują się w następnej części księgi (Za 12-14). Fakt ten wskazuje, że Za 11,4-17 domaga się kontynuacji, stanowi przejście do trzeciej części Księgi Zachariasza. Oczywiście perykopa nie może zostać zaliczona do apokaliptyki, ponieważ nieobecny jest we fragmencie element fundamentalny dla tego nurtu, a mianowicie oczekiwanie zbawienia w kategoriach „pozaświatowych”.

Powyższa analiza pokazała, że jednostka nie jest jednolita. Najprawdopodobniej pierwotnie stanowiła ona odzwierciedlenie faktu zerwania relacji między Judą a północną częścią kraju w formie sprawozdania z prorockiej czynności symbolicznej. Pierwsze uzupełnienie fragmentu (w.12-13) miało na celu uczynienie oskarżenia ludu dobitniejszym. Następnie wprowadzony został werset 8a, co było konsekwencją zmiany sposobu interpretacji jednostki, a mianowicie zaczęto ją postrzegać jako obraz dawniejszej historii Izraela, na samym końcu zaś perykopa została uzupełniona o w.6.15-17. Ostatnie uzupełnienie spowodowane zostało odczytaniem fragmentu poprzez tematykę eschatologiczną i związane z tym przekonanie, że przed czasami zbawienia musi nastąpić sąd. Historia powstawania jednostki ukazuje kształtowanie się paradygmatu eschatologicznego, który znalazł następnie swoje odzwierciedlenie w literaturze apokaliptycznej drugiej Świątyni, a także w chrześcijaństwie, w którym to różnorodne scenariusze czasów ostatecznych zakładały, że przed ostatecznym Bożym zbawieniem musi nastąpić czas nieszczęścia i ucisku (Mt 24; Mk 13; Łk 21,25-28).

Bibliografia

- Baldwin, Joyce Gertrude. 1972. *Haggai, Zechariah, Malachi*. London: Tyndale.
- Boda, Mark J. 2016. *The Book of Zechariah*. Grand Rapids: Eerdmans.

- Delkurt, Holger. 2000. *Sacharjas Nachtgesichte: Zur Aufnahme und Abwandlung prophetischer Traditionem*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Fohrer, Georg. 1953. „Die Gattung der Berichte über symbolische Handlungen der Propheten.” *Zeitschrift für Alttestamentliche Wissenschaft* 64: 101-120.
- Frevel, Christian. 2016. *Geschichte Israels*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Hahn, Ferdinand. 1998. *Frühjüdische und urchristliche Apokalypitik. Eine Einführung*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener.
- Hanson, Paul D. 1989. *The Down of the Apocalyptic. The Historical and Sociological Roots of Jewish Apocalyptic Eschatology*. Philadelphia: Fortress Press.
- Elliger, Karl. 1975. *Die Propheten Nahum. Habakuk, Zephanja, Haggai, Sacharja, Maleachi*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Koehler, Ludwig i Walter Baumgartner. 1995. *Hebräisches und Aramäisches Lexikon zum Alten Testament*. Tom 1-2. Leiden/New York/Köln: E.J. Brill.
- Kluczyński, Andrzej. 2012. *Księżę Pokoju (Iz 9,5). Obraz monarchii izraelskiej w księgach prorockich Starego Testamentu*. Warszawa: Wydawnictwo ChAT.
- Kluczyński Andrzej. 2005. „Z problemów krytyki literackiej Księgi Zachariasza 1-8.” *Rocznik Teologiczny* 47 (1-2): 29-35.
- Reventlow, Henning Graf. 1993. *Die Propheten Haggai, Sacharja und Maleachi*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Rudolph, Wilhelm. 1976. *Haggai; Sacharja 1-8; Sacharja 9-14; Maleachi*. Gütersloh: Mohn.
- Slawik, Jakub. 2015. „Krytyka kultu w księdze «Proroka sprawiedliwości społecznej» (Amosa).” *Collectanea Theologica* 85 (4): 35-70.
- Slawik, Jakub. 2019. „Egzegeza Księgi Izajasza 61,1-11. Historia redakcji i pytanie o tożsamość proroka.” *Collectanea Theologica* 89 (2): 51-107.
- Smith, Ralph L. 1984. *Micah-Malachi*. Waco: Word Books Publisher.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXI

Zeszyt 3

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2019

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

prof. dr hab. Atanoli Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Nakład: 100 egz., objętość ark. wyd.: 8,7

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10,

15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

ANDRZEJ P. KLUCZYŃSKI, <i>Historia powstania i znaczenie Za 11,4-17</i>	355
RAJMUND PIETKIEWICZ, <i>Hebraistyka protestancka w XVI wieku i w pierwszej połowie XVII wieku</i>	371
МАРИЯ ВЛАДИМИРОВНА КОРОГОДИНА, <i>Церковнославянские рукописи в варшавских собраниях. Архив монастыря оо. василиан и Центр православной культуры им. свв. Кирилла и Мефодия в Варшаве</i>	405
ЮРИЙ ДАНИЛЕЦ, ПАВЕЛ МАРЕК, <i>О миссионерской деятельности владыки Досифея (Васича) на Подкарпатской Руси в 20-х годах XX века</i>	445
METROPOLITA SAWA (MICHAŁ HRYCUNIAK), <i>Misterium Świętego Krzyża</i>	479
KRZYSZTOF LEŚNIEWSKI, <i>Łzy w tradycji hezychastycznej</i>	501
BOGUSŁAW MILERSKI, <i>Reformacja jako źródło inspiracji dla działalności Kościoła w świecie współczesnym</i>	525
RAFAL MARCIN LESZCZYŃSKI, <i>Filozoficzne aspekty refleksji parenetyczno-wychowawczej w drugiej księdze „Żywota człowieka poczciwego” Mikołaja Reja</i>	541
MANFRED RICHTER, <i>Edukacja i jej cele? Dlaczego nauczamy? Edukacja – jej cele i zadania. Odpowiedzi Komenskiego: samokontrola, irenizm (ekumenizm), światowy pokój</i>	565
Wykaz autorów	579

Contents

ARTICLES

ANDRZEJ P. KLUCZYŃSKI, <i>History of Formation and the Meaning of Zec. 11:4-7</i>	355
RAJMUND PIETKIEWICZ, <i>The Protestant Hebrews Studies in 16th Century and in the First Half of 17th Century</i>	371
MARIA V. KOROGODINA, <i>Church-Slavonic Manuscripts in Warsaw Collections. Order of Saint Basil the Great Cloister Archive and Centre of the Orthodox Culture of St. Cyril and Methodius in Warsaw</i>	405
ÛRIJ DANILEC, PAVEL MAREK, <i>The Orthodox Mission of Bishop Dositheus (Vasić) in Subcarpathian Ruthenia in the 1920s</i>	445
METROPOLITA SAWA (MICHAŁ HRYCUNIAK), <i>Mystery of the Holy Cross</i> ...	479
KRZYSZTOF LEŚNIEWSKI, <i>Tears in the Hesychastic Tradition</i>	501
BOGUSŁAW MILERSKI, <i>Reformation as the source of inspiration for the Church's activity in modern world</i>	525
RAFAL MARCIN LESZCZYŃSKI, <i>Philosophical Aspects of Preceptorial and Educational Reflections in the Second Book of "Life of a Decent Man" by Mikolaj Rej</i>	525
MANFRED RICHTER, <i>Education – to which ends, for which goals? Comenius answers: self-command, irenism (ecumenism), world peace</i>	501
List of authors	579

Wykaz autorów

Andrzej Kluczyński, a.kluczynski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Rajmund Pietkiewicz, pietkiewicz@pwt.wroc.pl, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, ul. Katedralna 9, 50-328 Wrocław

Maria V. Korogodina, mkorogodina@rambler.ru, 199034, Россия, г. Санкт-Петербург, Биржевая линия, дом 1

Ūrij Danilec, juriy.danilec@uzhnu.edu.ua, пл. Народная 3, 88000, Ужгород, Украина

Pavel Marek, marekra@centrum.cz, Na Hradě 5, 779 00 Olomouc, Česká republika

Metropolita Sawa (Michał Hrycuniak), m.hrycuniak@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Krzysztof Leśniewski, lesni@kul.lublin.pl, : Instytut Nauk Teologicznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, al. Raławickie 14, 20-950 Lublin

Bogusław Milerski, b.milerski@chat.edu.pl, Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Rafał M. Leszczyński, rafalmarcin5@wp.pl, Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Manfred Richter, richter_kunstdienst@web.de, Milinowskistr. 24, D 14169 Berlin 05